

IGAZI DEMOKRÁCIA: EGY FOGALOM HÁNYATTATÁSAI

NYIRKOS TAMÁS

Az a felfogás, hogy a demokrácia mást is jelenthet, mint a nép közvetlen hatalomgyakorlását, a politikai gondolkodás történetében csak igen későn, a 18. század közepén jelent meg, és ekkor sem vált azonnal egyeduralkodóvá. Mai vitáink a demokrácia különböző fogalmairól és azok normatív érvényességéről ezért teljességgel érthetetlenek volnának az ókori, középkori és korai újkor szerzők számára, vagy helyesebben: magukat a vitákat persze értenék, csupán azt nem, hogy ezek miért a demokrácia fogalmi keretein belül folynak; ahelyett, hogy a versengő nézetek többsége nyíltan felvállalná saját nem demokratikus jellegét. Ha Platónnak vagy Aquinói Tamásnak kellene elmagyaráznunk, miért is van ez így, magyarázatunknak részben pszichológiaiainak, részben történetinek kellene lennie. Először is azt kellene megértetnünk velük, hogy miért fél ma a politika bármely szereplője nem demokratikus színben feltűnni, másrészt azt a folyamatot kellene bemutatnunk, amely lehetővé tette, hogy a demokrácia hagyományos ellenfelei (néhány fogalmi újítás révén) maguk is demokraták-ként definiálják magukat. A pszichológiai magyarázat nem ennek az írásnak a feladata, csupán arra tesz kísérletet, hogy a demokráciafogalom nagy paradigmaváltásának történeti kontextusát vázolja fel. Az előzmények oldaláról ez annak bemutatását jelenti, hogy a későbbi (képviseleti, liberális és egyéb jelzőkkel ellátott) demokráciák fogalmai természetesen léteztek már a modern kor előtt is, csak épp nem demokráciáknak hívták őket. A következmények felől pedig azt érdemes szemügyre venni, hogy a paradigmaváltás ez esetben – ellentétben a természettudományos paradigmaváltásokkal – nem egy új, közös fogalmi struktúrával váltotta fel a régit, hanem inkább a fogalmi struktúra felhasadozásával, egy analitikus célokra már-már használhatatlan fogalmi pluralizmus kialakulásával járt együtt.

AZ ATHÉNI DEMOKRÁCIA

Ami a demokrácia eredeti jelentését illeti, annyit minden középiskolás tud, hogy a görög *démosz* és *kratosz* szavak összetétele „népuralmat” jelent. A fordítás azonban eleve félrevezető, mert a „nép” szó, ahogyan ma használjuk, magától értetődő módon a társadalom egészére utal, amitől azonban a „demosz” több értelemben is különbözik.

A legfontosabb különbség nem is az, amit minden tankönyv kötelességszerűen megemlít, tehát hogy a nők, a rabszolgák vagy a nem őshonos lakosok ki voltak zárva a démoszból, ez ugyanis egy inkluzívabb demokráciafelfogásban még kiküszöbölhető volna, fenntartva a politikai közösség egységes uralmának

elvét. A komolyabb kihívást az jelenti – és ezt már az ókorban is észlelték –, hogy bárkik legyenek is a politikai közösség tagjai, ők sem mindnyájan vesznek részt a döntéshozásban, és akik részt vesznek, azok sem egységes tömbként viselkednek. Ahogyan Németh György írja az athéni demokráciáról: „A kialakult rendszernek volt egy bűvös száma, a 6000. Hatezer szavazat kellett a cserép-szavazáshoz, hatezer fős volt a *héliiaia*, az esküdtbírótság kijelölt keretszáma, és végül hatezer athéni fért be a népgyűlésre. Létezett ezen kívül több úgynevezett hatezres törvény, amelynek elfogadásához legalább hatezer szavazat kellett [...] A hatezer fő képviselte az athéni szuverenitást, még akkor is, ha a polgárok száma ötször-hatszor ennyi volt.”¹

A demokrácia olyan korai kritikussai, mint Platón és Arisztotelész, azt is észlelték, hogy még ez a – polgárság egészéhez képest persze kisebbségi – csoport sem egységes, hanem azon belül a „köznépként” értett démosz játssza a döntő szerepet, amely könnyedén leszavazza az előkelők vagy jómódúak nála is kisebb csoportját. (A „nép” azonosítása a „szegényekkel” nem véletlenül lett közhely a középkori irodalomban is, lásd például az Arisztotelészre támaszkodó Aquinói Tamás megjegyzését arról, hogy a demokrácia annyiban a „nép”, vagyis a *populus* uralma, hogy ilyenkor „a plebejusok népe a sokaság hatalmánál fogva elnyomja a gazdagokat”.²) A nép fogalma tehát már eleve többszörös csúsztatással terhes: valójában a lakosság kisebbsége „nép” abban az értelemben, hogy rendelkezik szavazati joggal; ennek is egy kisebbsége „nép” abban az értelemben, hogy részt vesz a népgyűlésen; és ennek is csupán szegény többsége „nép” abban az értelemben, hogy ténylegesen döntéseket hoz. Habár a többség uralma – amely tehát legfeljebb egy kisebbség kisebbsége többségének az uralma – már így is elegendő volt ahhoz, hogy Platón és a hozzá hasonlók gyanakvással szemléljék a demokráciát, végső következtetésük mégiscsak az volt, hogy ez is csupán látszólag többségi uralom: a valóságban egy politikai osztály (ma azt mondanánk: elit) gyakorolja a valódi hatalmat.

Osszuk fel a demokratikus államot három részre, amint ez a valóságban is van. Az egyik rész az, amelyik a túlságos szabadság következtében fejlődik ki benne, nem kisebb mértékben, mint az oligarchiában. [...] Ám a demokráciában – kevés kivétellel – ez az elem áll az élen, mégpedig úgy, hogy a legerőszakosabb része hallatja a szavát, és az cselekszik, a többi pedig a szónoki emelvények köré telepedve zajong, és nem enged szóhoz jutni senkit, aki más véleményen van, úgyhogy az ilyen alkotmány esetén csekély kivétellel minden ügyet ezek intéznek.³

Ha hozzátesszük ehhez, hogy Platón demokráciakritikája, amelyet legradikálisabb módon az *Állam* VIII. könyve fogalmazott meg, ezt a látszólagos demokráciát is csak az egyszemélyi zsarnokság előszobájaként tárgyalta, még az is felvethető, hogy a közhiedelemmel ellentétben nem a nép uralmát utasította el, csupán azt vitatta, hogy a korabeli demokrácia valóban a nép uralma volna. Fogalmi szempontból nem is az a legfontosabb, hogy egy valódi népuralmat ennél jobbnak tartott-e (nyilvánvalóan nem), hanem az, hogy implicit módon nála is megjelent az a különbség, amely az „igazi” demokráciát választja el a névlegestől. A különbségtétel nem Platón sajátja, hiszen többek közt Thuküdidész is hasonlóan vélekedett az ünnevelt periklészi demokráciáról: „bár a tömeget szabadsága korlátozása nélkül kormányozta, nem a tömeg őt, hanem inkább ő irányította a tömeget [...] névlegesen ugyan demokrácia jött létre, valójában azonban az első polgár uralma”.⁴ Érdekes megfigyelni, hogy az igazi és a hamis megkülönböztetése ma is milyen nagy szerepet játszik az athéni demokrácia kritikájában. Ahogyan Németh György már idézett műve sarkosan megfogalmazza: „A periklészi szavazógép remekül működött. [...] A szavazógép annyira tökéletes volt, hogy előre gyártott *osztrakonokat* sem igényelt, mint annak

1 NÉMETH György: *A zsarnokok utópiája*, Atlantisz, Budapest, 1996, 67.

2 AQUINÓI Szent Tamás: *A fejedelmek kormányzásáról*, ford. TUDÓS-TAKÁCS János, Attraktor, Máriabesnyő, 2016, 14.

3 PLATÓN: *Állam*, ford. STEIGER Kornél, Atlantisz, Budapest, 2014, 437 (564 d-e).

4 THUKÜDIDÉSZ: *A peloponnészi háború*, ford. MURAKÖZY Gyula, Osiris, Budapest, 1999, 156.

idején, Themisztoklész ellen. Tökéletessége éppen abban állt, hogy nem a csepeket, hanem magát a demokráciát hamisította.”⁵

Platón alternatívája az ilyen „hamis” vagy „névleges” demokráciával szemben persze nem a valódi demokrácia, amely – ahogy a *Törvények*ben kifejti – semmivel sem jobb a zsarnokságnál vagy az oligarchiánál, hiszen ugyanúgy valaki(k)nek az önkényuralma: „a lakók egy része önkényesen parancsol, másik része szolgáskorban él, s a parancsolónak a hatalmáról van mindegyikük elnevezve”.⁶ Az ilyen államokban „pártharcosok és nem polgárok élnek”,⁷ és valójában „valamennyit párturalomnak lehetne helyesen nevezni” – írja.⁸ A követendő példa mindezekkel szemben a vegyes kormányzat (*miktépoliteia*), amelyet Platón a monarchia és a demokrácia közötti középútként határoz meg, és amely – az aránytalan választási rendszernek köszönhetően – az arisztokratikus elem dominanciáját valósítja meg.⁹ Ha azt is hozzátesszük, hogy a *Törvények* címének megfelelően az állam alapja a törvények feltétlen uralma, sőt a fennálló törvények vitathatatlansága („az az egyik legszebb törvény, hogy nem engeditek meg senkinek az ifjak közül, hogy kutassa, melyik törvény helyes és melyik nem, hanem egy hangon, még a szájukat is egyszerre mozgatva kell mindnyájuknak azt hangoztatni, hogy minden törvény helyes”¹⁰), akkor már több olyan elemmel is találkozunk, amely ma a liberális demokráciák tartozéka. Platón számára persze még nyilvánvaló volt, hogy a képviselői rendszer, a törvények uralma és a hatalmak bizonyos kiegyensúlyozása az elit dominanciája mellett *nem* demokrácia, hanem valami más, de napjainkban csak kevesen ismerik el ugyanezt. Fareed Zakaria szerint például „a nyugati ember számára a demokrácia »liberális demokráciát« jelent: olyan politikai rendszert, amelyet nem csupán szabad és tisztességes választások jellemeznek, hanem a joguralom, a hatalmak elválasztása, valamint a szólás, a gyülekezés, a vallás és a tulajdon alapvető szabadságjogainak védelme. Ám a szabadságok ezen összességének – amelyet »alkotmányos liberalizmusnak« nevezhetnénk – semmi lényegi köze nincs a demokráciához, és a kettő nem mindig járt együtt, még a nyugati világban sem.”¹¹

Ezért vélik úgy néhányan, például Pierre Rosanvallon, hogy a mai nyugati rendszereket helyesebb volna a „moderne vegyes kormányzatának” nevezni,¹² ahogyan a középkor összes politikai szerzője is vegyes kormányzatnak, nem pedig demokráciának nevezte azokat a kormányzati formákat, amelyek tartalmaznak ugyan demokratikus elemeket, de nem ezek a meghatározók. Manapság népszerű „hibrid rezsimek” nevezni egyes majoritárius demokráciákat,¹³ ám valójában a liberális demokrácia az, amely definíció szerint hibrid – már, ha feltesszük, hogy a „hibrid” nem értékítélet, csupán egy tény leszögezése.

DEMOKRÁCIA A KÖZÉPKORBAN?

A középkorban természetesen nemigen léteztek demokráciák a szó antik értelmében, de hát ilyenek ma sem léteznek, tehát ezzel nem mondtam sokat. A demokratikus politikai rendszerekkel a skolasztikus szerzők csak érintőlegesen, főleg Arisztotelész kommentálása közben találkoztak, ez azonban a legkevésbé sem akadályozta őket abban, hogy átfogó elméleteket fogalmazzanak meg a kormányzati formákról, ideértve a demokratikus kormányzatot is. Korábban idéztem Aquinói Tamást, aki a „rossz” kormányzati formák közt tárgyalta

5 NÉMETH: *I. m.*, 68.

6 PLATÓN: *Törvények*, ford. BOLONYAI Gábor és mások, Atlantisz, Budapest, 2008, 142 (713a).

7 *Uo.*, 145 (715b).

8 *Uo.*, 301 (832c).

9 *Uo.*, 202 (757a-c).

10 *Uo.*, 32 (634d-e). Az „ifjakra” való utalás azt fejezi ki, hogy egyes kiválasztott „öregeknek” azért joguk van időnként felülvizsgálni a törvények egyikét-másikat.

11 Fareed ZAKARIA: *The Future of Freedom. Illiberal Democracy at Home and Abroad*, W. W. Norton, New York, 2007, 17.

12 Pierre ROSANVALLON: *Democracy Past and Future*, Columbia UP, New York, 2006, 243.

13 Lásd például: BOZÓKI András – HEGEDŰS Dániel: *Kivülről korlátozott hibrid rendszer*, Politikatudományi Szemle 2017/2.; GYULAI Attila – STEIN-ZALAI Juliane: *Hibrid rezsimek és a szürke zóna: új válaszok a politikai rezsimek rendszertanának örök kérdéseire*, Metszetek 2016/2.; Steven LEVITSKY – Lucan A. WAY: *Competitive Authoritarianism. Hybrid Regimes after the Cold War*, Cambridge UP, Cambridge, 2010. (A Szerk.)

Oligarchia I. – Honoré Daumier:
A törvényhozás háza (1834)
(Wikimedia Commons)

a demokráciát mint a plebejus többség uralmát, azonban szögezzük le, hogy ismerte a többségi uralom „jó” formáját is, amelyet (a görög *politeia* nyomán) *politiának* nevezett.¹⁴ Nem arról van tehát szó, hogy általában elutasította volna a nép uralmát, inkább arról – bár ez eléggé nehezen hüvelyezhető ki a szövegből –, hogy az utóbbit legfeljebb egy homogén, a megfelelő erkölcsi és politikai erényekkel rendelkező osztály (például a harcosok osztálya) uralmaként tartotta elfogadhatónak. Ez a számunkra furcsa kikötés azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy a legjobb formának nem ezt, de még csak nem is az arisztokráciát vagy a monarchiát gondolta, hanem az ezekből összetett vegyes kormányzatot:

A legjobb állam ugyanis olyan, hogy jól vegyíti a királyságot, amennyiben egyvalaki áll az élén; az arisztokráciát, amennyiben többen kormányoznak erényük alapján; és a demokráciát, azaz a népuralmat, amennyiben az előjárók a népből választhatók, és a nép választhatja meg őket.¹⁵

A lényeg ez esetben is az, hogy a felelős vezető, a politikai elit és a választópolgárok közösen alkotják a szuverén hatalmat, vagyis nincs sem „Isten kegyelméből” uralkodó abszolút monarcha, sem pedig abszolút „népszuverenitás”. Függetlenül attól, hogy a demokráciát rossznak, a *politiát* pedig jónak tartjuk-e, egyik sem azonos a vegyes kormányzattal, amihez Aquinói Tamás is hozzáadta azt, ami ma joguralomnak nevezünk. A joguralom ugyanis – ahogyan Friedrich von Hayek megfogalmazta – nem azonos a jogszerűséggel: „Ha egy törvény korlátlan hatalmat adna a kormányzatnak, hogy azt tegyen, amit csak akar, úgy minden intézkedése jogszerű lehetne, de semmiképpen sem tartozna a jog uralma alá. [...] A joguralom ezért nem a törvények uralma, hanem olyan szabály, amely azzal kapcsolatos, hogy a jognak milyennek kell lennie, azaz egy metajurisztikus tan vagy politikai eszmény.”¹⁶

14 AQUINÓI: *A fejedelmek kormányzásáról*, 14.

15 AQUINÓI Szent Tamás: *Summa theologiae*, IaIIae q. 105 a, 1 c. (Döcögösebb magyar fordításban lásd Uő.: *A Summa Theologiae kérdései a jogról*, ford. TUDÓS TAKÁCS János, Szent István Társulat, Budapest, 2011, 157.)

16 Friedrich August von HAYEK: *Az egyéni szabadság biztosítékai = Joguralom és jogállam*, szerk. TAKÁCS Péter, Tempus, Budapest, 1995, 75.

Szent Tamás esetében ez az eszmény az észszerűen belátható természeti törvény és az emberi törvény összhangja. Bármely emberi törvény – hozzá bár egy egyeduralgkódó, egy kisebbség vagy a többség –, amely ellentmond a racionális természeti törvénynek, zsarnoki törvény. A zsarnoki törvény pedig „a szó egyszerű értelmében nem is törvény, hanem inkább a törvény egyfajta eltorzítása (*perversitas legis*)”.¹⁷ Érdekes eltöprengeni azon, hogy egy vegyes kormányzat vajon nem hozhat-e maga is ilyen zsarnoki törvényeket – ezt ugyanis logikailag semmi sem zárja ki, legfeljebb bízhatunk abban, hogy a közös hatalomgyakorlás csökkenti ennek veszélyét –, de a mi számunkra mindebből ismét csak annyi érdekes, hogy a vegyes kormányzat és a jog uralma olyan komplex rendszert alkot, amely még nem lesz „demokrácia” attól, hogy a demokratikus elem is szerepet játszik benne.

Mindezek persze inkább elméleti fejtegetések, és első pillantásra közel sem nyilvánvaló, miként szolgálhattak politikai intézmények és intézményes gyakorlatok alapjául. A helyzet azonban az, hogy ha politikai demokráciák nem is igen léteztek a középkorban, a keresztény egyház meglepően széles körben alkalmazott szavazásokat és választásokat, bár természetesen anélkül, hogy ezeket bárki is „demokratikusnak” nevezte volna.

Pedig a pápának, vagyis Róma püspökének a megválasztása kezdetben elvileg a római nép „közfelkiáltásával” történt, vagyis a lehető legdemokratikusabb módon. Az egység olyan fontos követelmény volt, hogy ha egyáltalán sor került többségi választásra, mint például Szent Kornél (Cornelius) esetében 251-ben, akkor ez véget nem érő vitákra adott alkalmat,¹⁸ és még később is, amikor a bíborosok vették át a pápaválasztás jogát, az egyhangú választás maradt a norma. A kétharmados szabály, amelyet 1179-ben vezetett be a III. lateráni zsinat, eredetileg nem az egyszerű többség alternatívája volt, mint manapság (amikor lényegében egy kisebbség kezébe ad vétőjogot), hanem engedmény az egyhangú szavazástól való eltéréshez, ha az a gyakorlatban nem volt megvalósítható.¹⁹

IV. Jenő pápa még 1447-ben (majdnem háromszáz évvel a kétharmad bevezetése után) is úgy fogalmazott, hogy helyesebb egy átlagos képességű embert pápává választani egyhangúlag, mint bármilyen kiváló személyiséget többségi szavazással.²⁰

A bíborosi kollégiumot persze senki sem nevezte demokratikus közösségnek, annak dacára, hogy a közösség egységes – vagy legalábbis túlnyomó többséggel meghozott – döntései számítottak mérvadónak. Hasonló volt a helyzet az egyházon belül példaadónak tekintett szerzetesi közösségek szavazási szabályaival is, amelyekben ugyanakkor egyre inkább megjelentek a vegyes kormányzat korábban említett elemei, illetve valami ennél is fontosabb: a képviseleti elv. A cisztercieknél a *Charta caritatis* és az ehhez kapcsolódó *Liberus uum* a 12. században vezette be az általános káptalan intézményét, amely az egész rend képviselőinek döntéshozatali fóruma volt, és amelyet 1215-ben III. Ince pápa a többi szerzetesrend számára is követendő példának állított. Nem véletlen, hogy a domonkosok szabályzatában a 13. században már évenként tartandó általános káptalan szerepelt, ráadásul szigorúan alulról szerveződő formában: 1228-tól kezdve az egyes rendházakat az ott élő szerzetesek összességének választása alapján képviselte egy-egy fő a tartományi, illetve az általános rendi gyűlésben, amit 1239-től kezdve a ferencesek is átvettek.²¹ A felsőbb szintű káptalanok határozatai innentől kezdve megfellebbezhetetlenek voltak, ám abszolút érvényük épp abból származott, hogy alulról épülő struktúráról volt szó, amely minden

a keresztény egyház meglepően széles körben alkalmazott szavazásokat és választásokat

17 AQUINÓI: *Summa theologiae*, IaIIae q. 92 a, 1 ad 5.

18 Arthur MONAHAN: *Consent, Coercion, and Limit. The Medieval Origins of Parliamentary Democracy*, McGill-Queen's University Press, Montreal, 1987, 138.

19 Melissa SCHWARTZBERG: *Counting the Many. The Origins and Limits of Supermajority Rule*, Cambridge UP, Cambridge, 2014, 61.

20 Léo MOULIN: *Sanioretmaior pars: note sur l'évolution des techniques électorales dans les ordres religieux du VIe au XIIIe siècles*, *Revue historique de droit français et étranger*, 1958/36., 374–375.

21 G[eorgina]. R[osalie]. GALBRAITH: *The Constitution of the Dominican Order*, Manchester UP, Manchester, 1925, 13.

szinten az egyszerű szótöbbségen alapult: nem csupán a képviselők, a tartományi előjárók és az általános rendfőnök választása történt ezen a módon, hanem az egyes gyűlések és közösségek határozathozatalai is, egészen az új rendtagok felvételének szabályozásáig.²²

Hogy mindennek ellenére sem demokratikus választásokról és döntésekről beszélünk, az nem csupán azzal magyarázható, hogy a szerzetesi közösségeket anakronizmus lett volna démosznak nevezni. A szóhasználaton túl azok a gyakorlati megoldások is közrejátszanak ebben, amelyek egyre több akadályt igyekeztek állítani az egyszerű többségi akarat érvényesülésének útjába. A domonkosoknál például a minősített többségnek egy igen kifinomult formája alakult ki már a 13. század során is. Világos lévén ugyanis, hogy adott időben és kivételes körülmények között nemcsak a megfelelő előjárók kiválasztása foroghat veszélyben, hanem a törvények hosszú távú fennmaradása is, hamarosan kialakult az a szokás, hogy a rendalkotmány megváltoztatásához három egymást követő általános káptalan határozata szükséges. A háromból ráadásul csupán az első kettőn képviselték az egyes közösségeket saját választott küldöttjeik, minden harmadik évben a tartományi előjárók ülészetek. Mivel az előjárókat – a visszahívás különleges esetét leszámítva – élethosszig választották, ezért feltételezhető, hogy amolyan „diakrón felsőházként” működve biztosították az állandóságot, miközben persze ők sem voltak képesek saját akaratukat az egész közösségre ráerőltetni.²³

Figyelemreméltó, hogy a domonkosok az évek során még ennél is több biztosítékot igyekeztek beépíteni saját szisztémájukba: előbb azt kötötték ki, hogy csupán az egy évnél régebbi rendtagok szavazhatnak, majd az időhatár két évre, 1271-től pedig négy évre nőtt. A választójog ehhez hasonló korlátozása a későközépkori és újkori választási cenzusokig mutat előre: Genti Henrik, majd Pádúai Marsilius is megkülönböztette a világi közösségek egyszerű tagjait (*privata personáit*) a szó szoros értelmében vett polgároktól (*cives*), ami szintén a stabilitás érdekében hozott kiegészítő rendszabály volt.

A lényeg tehát ismét csak az, hogy az olyan rendszert, amely a közösség egészével szemben a választott képviselőtestületekre bízta a döntéshozatalt, ám még ezek jogait is korlátozza különböző szupermajoritárius szabályok, nehezen megváltoztatható törvények és vétőjoggal bíró elitek által, senkinek sem jutott eszébe a középkorban demokratikusnak nevezni. Mivel most a fogalomtörténet és nem valamilyen normatív politikai filozófia szempontjából vizsgálódunk, nem azt kell eldöntenünk, hogy a hasonló megoldások mennyire voltak helyesek, vagy mennyire szolgálták azokat a célokat, amelyek érdekében létrehozták őket. A lényeg pusztán annyi, hogy ha nem szerzetesrendekre, hanem egy mai társadalomra alkalmaznánk őket, egyik megoldás sem volna ismeretlen számunkra, sőt a legtöbb mai demokráciaelmélet szerint még csak antidemokratikus sem. Érdemes tehát újfent eltöprengeni azon, mennyivel megengedőbben használjuk ma a demokrácia fogalmát, mint a fogalmilag sokkal pontosabb megkülönböztetéseket alkalmazó és ebből a szempontból egyáltalán nem sötét középkorban.

megengedőbben használjuk ma a demokrácia fogalmát, mint a középkorban ”

A PARADIGMAVÁLTÁS FELÉ

Félreértések elkerülése végett: természetesen nem arról van szó, hogy Platón, Aquinói Tamás vagy a középkori szerzetesrendek feltalálták volna a liberális demokráciát, csak nem vették észre. Pusztán annyit állítok, hogy felfedeztek bizonyos elveket és gyakorlati eljárásokat arra nézve, hogy az „igazi”, „tiszta” vagy „tökéletes” demokrácia miképpen helyettesíthető egy olyan rendszerrel, amely őrzi ugyan bizonyos demokratikus zárványokat, de egészében mégis valami más.

22 MOULIN: *I. m.*, 510, 513.

23 MONAHAN: *I. m.*, 147.

Oligarchia II.
– A pénzhatalom
és a demokrácia ellentéte
a satirikus hangvételű
Puck magazin
ábrázolásában, 1912
(Library of Congress)

„Igazi”, „tisztá” vagy „tökéletes” demokrácián ugyanis az újkor első felében sem értettek mást, mint a nép közvetlen, a fent említett korlátozásokat nélkülöző uralmát. A 17. században John Locke, jóllehet ma a liberalizmus előfutárának tartjuk, „tökéletes demokrácián” nem „liberális demokráciát” értett, hanem olyat, amelyben a többség fenntartja a jogot, hogy „időről időre törvényeket hozzon a közösség számára”. Ellenkező esetben, tehát ha „néhány kiválasztott embernek” adja át a törvényhozás jogát, ő is oligarchiáról beszélt.²⁴ (A liberalizmus és a liberális demokrácia körüli mai fogalmi zavarral függ össze, hogy a „liberális” mint egy ideológia jelzője és ugyanez mint egy alkotmányos berendezkedés leírása ugyanazt a szót kétféle értelemben használja. Locke épp azért lehetett egyszerre liberális és majoritárius, mert számára a természetes jogok garantálása és a többségi elv érvényesítése nem látszott kizárni egymást, ellentétben a későbbi liberálisok nagy részével.)

Rousseau még ennél is szűkebben vonta meg a „demokrácia” határait, amennyiben csak a kormányzati demokráciát – tehát a törvényhozói és a végrehajtói hatalom egyaránt demokratikus voltát – nevezte „igazinak” vagy „tökéletesnek”. Ezért mondhatta, hogy az ilyesmi voltaképpen lehetetlen: „A szó szigorú értelmében véve igazi demokrácia soha nem létezett, és nem is fog létezni soha. [...] Ha volna nép, amely csupa istenből állna, az a nép demokratikus kormányzat alatt élne. Az embereknek azonban nem való ilyen tökéletes kormányzat.”²⁵

²⁴ John LOCKE: *Értekezés a polgári kormányzat igaz eredetéről, hatóköréről és céljáról*, ford. ENDREFFY Zoltán, Gondolat, Budapest, 1986, 130.

²⁵ Jean-Jacques ROUSSEAU: *A társadalmi szerződésről, avagy a politikai jogelvei*, ford. KIS János, PannonKlett, Budapest, 1997, 49.

Rousseau korában, tehát a 18. században azonban már észlelhetők voltak a fogalmi fellazulás jelei is. A német Johann Georg Walch *Filozófiai enciklopédiája* nem kevesebb, mint öt formáját különböztette meg a demokráciának, bevonva ebbe a tekintélyes vezető által befolyásolt, ha nem is irányított demokráciát; a választott elöljáróságok által mérsékelt arisztokratikus demokráciát, vagy a homályosabban körülírt városi és falusi demokráciákat is. Azt azonban ő is fenntartotta, hogy „tisztá demokráciának” (*democratia pura*) csak az nevezhető, ahol „a nép tagjai osztoznak a hatalomban”.²⁶

Arra csak egyetlen szerző vetemedett – és itt a vetemedés akár a filozófiai vakmerőség szinonimája is lehet –, hogy felcserélje a jelzőket, és azt nevezze „valódi” (*véritable*) demokráciának, amit az ókorban és a középkorban egyáltalán nem, a 18. században pedig csak megkötésekkel neveztek annak; „hamisként” (*fausse*) pedig azt bélyegezze meg, ami minden korábbi szerző szerint a demokrácia igazi, tiszta vagy tökéletes formája volt. Ez a szerző René-Louis de Voyer d’Argenson márki, akinek *Gondolatok Franciaország régi és jelenlegi kormányzatáról* című műve nyomtatásban csak 1764-ben jelent meg (majd javított kiadásban 1784-ben), de kéziratban már évtizedek óta terjedt, maga Rousseau is hivatkozott rá *A társadalmi szerződésben*. A mű bevezetésében megfogalmazott definíció szerint „A demokrácia az egész nép kormányzata, vagyis mindazoké, akiknek érdekében áll, hogy a nemzet jól kormányoztassék, nemesek és közrendűek megkülönböztetése nélkül”.²⁷ Ez valójában a politikai és a társadalmi demokrácia összekapcsolása, ahol a társadalmi demokrácia az, amit Tocqueville később úgy határozott meg, mint az „életfeltételek egyenlőségét”, a társadalmi osztályok felszámolását. A jelen téma szempontjából érdekesebb rész ott következik, ahol a márki a politikai demokrácia hamis és valódi formáját különbözteti meg:

A hamis demokrácia hamarosan anarchiába süllyed. Ez a sokaság kormányzata: egy lázongó népé, amely még nem rendelkezik biztos elvekkel, ezért arcátlanul megveti a törvényeket és az észet; zsarnoki despotizmusát erőszakos tettek és bizonytalan döntések jellemzik. A valódi és jó demokráciában küldöttek útján cselekszünk. A küldötteket a nép választása hatalmazza fel. Ezen a küldetésen alapul autoritásuk; kötelességük, hogy a lehető legtöbb polgár érdekeit képviseljék, elkerülve a legnagyobb bajokat és biztosítva a legnagyobb javakat. Európában Svájc népi kantonjain kívül nincsenek valódi demokratikus államok.²⁸

A demokrácia anarchikus tendenciáira, észszerűtlenségére, sőt zsarnoki voltára hivatkozni legalább Platón óta közhely a politikai filozófiában, csak éppen ezt mindenki korábbi szerző az igazi – közvetlen és korlátozatlan – demokráciával kapcsolta össze. D’Argenson újítása tehát nem az, hogy elődeinél lelkeesebb demokrata, hanem az, hogy a számára is ellenszenves demokráciát rövid úton „hamisnak” nyilvánítja, vagyis először keveri össze a rossz politikai kormányzat fogalmát a nem (vagy nem „valóban”) *demokratikus* kormányzatával. Érdeemes megjegyezni, hogy Walch korábban idézett enciklopédiája Svájcot – d’Argensonnal ellentétben – még nem a tiszta, hanem az arisztokratikus testületek által korlátozott demokrácia példajaként említette. Vagyis már Walch is a vegyes kormányzat egy formáját keresztelte át egyfajta „jelzős” demokráciává, ám d’Argenson ezen is túllépve immár a képviselői elit által gyakorolt kormányzást nevezi a szó igazi értelmében egyedül demokratikusnak.

A változás jelentősége aligha szorul külön méltatásra. Ha az igazi és a hamis demokrácia mércéje pusztán annyi, hogy melyik politikai rendszert ítéljük előnyösebbnek, akkor valójában bármilyen kormányzatról bebizonyítható, hogy a demokrácia valódi formáját képviseli. D’Argenson a későbbiekben nem is ragaszkodik a választott elitek hatalmához, hanem egy olyan – még inkább a vegyes kormányzatra emlékeztető – rendszert vázol fel, amelyben egyetlen személy, nevezetesen a király lesz az a Védelmező (*Protecteur*), aki szó szerint

26 *A demokrácia*, szerk. Otto BRUNNER – Werner CONZE – Reinhart KOSELLECK, Józsoveg, Budapest, 1999, 51–52.

27 René-Louis de Voyer d’ARGENSON: *Considérations sur le gouvernement de la France*, Amsterdam, 1784, 12. Uo., 15.

„rászorítja a demokráciát, hogy jól irányítsa magát, és megóvja a torzulásoktól”.²⁹ Az, hogy a demokrácia, amelyben eleve a képviselők moderálják a megbízhatatlan népakaratot, még ebben a moderált formában is további ellenőrzésre, sőt presszióra szorul, elég jól jelzi a rendszer korlátait. A „valódi” demokrácia végső elemzésben alig látszik többnek, mint a népakarat gátlástalan manipulációjának egy hatalmi játszma keretében: „A szuverénnek tudnia kell, mikor szükséges korlátozni az érdekeket, hogy megelőzzük a bajokat, és mikor kell szabadjára engedni őket, hogy teljes erővel és teljes szabadsággal működjenek a közjó érdekében.”³⁰ Az állami paternalizmus ezen felfogásának jegyében a márki attól sem tartózkodik, hogy az uralkodást a gyermeknevelés „nehéz mesterségéhez” hasonlítsa, amely „az engedékenység és a szigor keveréke”, és nem csupán az egyes egyének jó magaviseletére ügyel, hanem a „polgárok testületeinek, a városoknak és egész tartományoknak” a helyes működésére is.³¹

Azon, hogy a kormányzás még ennél is több, lényegében „Isten tökéletes utánzása” a földi országban,³² meg sem lepődünk; legfeljebb azon, hogy miként nevezhető mindez valódi demokráciának. Persze ha feltesszük, hogy a „demokrácia örvendetes haladása” semmi egyebet nem jelent, mint „a demokrácia alárendelését a királyi hatalomnak”, akkor ez is magától értetődővé válik: főleg akkor, ha megnyugtat minket d’Argenson azon kijelentése, hogy mindebben „az érdekek közössége” nyilvánul meg.³³

A DEMOKRÁCIA FOGALMÁNAK KITERJESZTÉSE

Habár d’Argenson kéziratát – mint említettem – egyesek már a 18. század közepén olvasták, és nyomtatásban megjelent műveit nyilván ennél is többen, a képviseleti elvvel kombinált vegyes kormányzatot még jó ideig nem nevezte senki „valódi” demokráciának. Az Amerikai Egyesült Államokban, ahol az alkotmánnyal kapcsolatos vitákban a demokrácia vagy nem-demokrácia kérdése a legkonkrétabb módon merült fel, annyit már elfogadtak, hogy a képviseleti rendszer is nevezhető demokratikusnak, azt azonban nem, hogy a vegyes kormányzat, a hatalmi ágak elválasztása vagy a döntések bírói felülvizsgálata is a demokrácia körébe tartozna.

John Adams 1788-as műve, *Az Amerikai Egyesült Államok alkotmányainak védelme* a demokratikus kormányzatot egyértelműen „egyszerűnek” és „többséginek” nevezte (bár a legkevésbé sem pozitív értelemben):

A vegyes kormányzatban, amelyet pártfogolunk, legalábbis a végrehajtó hatalom miniszterei felelősek gyakorlásának minden részletéért; s ha egyetlen megbízatást is korrump módon intéznek el, ezért számadással tartoznak a képviselőháznak, mely bizalmatlansági indítvánnyal a szenátus elé idézheti őket, ahol aztán független bírák közreműködésével vád alá helyezhetik, perbe foghatják, elítélhetik és megbüntethetik őket. Egy egységes szuverén gyűlésnek azonban minden tagja kizárólag választói irányában tartozik felelősséggel szolgálati évének letelte után; s az egy pártban egyesült többségi tagok, akik minden ellenállást legyűrték, csak a saját választóiknak tartoznak felelősséggel, de nem az elnyomott, megsértett, kifosztott kisebbség választóinak. [...] Megdöbentő hát, ha bármely értelmes lény éppen a felelősség miatt tartja jobbnak az ilyen egyszerű kormányzatot a vegyessel szemben.³⁴

Hasonló kifogások szerepeltek *A föderalista* Hamilton, Madison és Jay által írt cikkeiben is, amelyek a demokrácia elleni hagyományos kifogásokat ismételve „elborzadva és viszolyogva” fordultak el a görög és itáliai városállamok zsar-

29 *Uo.*, 17.

30 *Uo.*, 28.

31 *Uo.*, 27.

32 *Uo.*, 25.

33 *Uo.*, 149–150.

34 John ADAMS: *Az Egyesült Államok alkotmányainak védelme = Konzervativizmus 1593–1872. Szöveggyűjtemény*, szerk. KONTLER László, Osiris, Budapest, 2000, 158–159.

nokság és anarchia között ingadozó demokratikus rendszereitől.³⁵ Az 1789-ben életbe lépett amerikai alkotmány ennek szellemében nem is demokratikusnak, hanem köztársaságinak nevezte önmagát, és jó negyven évet kellett várni, amíg az Egyesült Államokban polgárjogot nyert a „demokrácia” megjelölés annak a rendkívül komplex kormányzati rendszernek a leírására, amely immár nyomokban sem emlékeztetett az ugyanezt a nevet viselő ókori poliszokéra. Hogy ez pontosan miért és hogyan történt, az egy külön könyv témája lehetne. Itt elég annyit megjegyezni, hogy a rendszer belső logikája (az állampolgárok *Függetlenségi Nyilatkozat*ban deklarált egyenlősége) hosszú távon semmiképp sem tette lehetővé, hogy a képviselő vagy a bírói kar arisztokratizmusa a maga nyíltságában jusson kifejezésre: a vegyes rendszer demokrata kritikáira adott válaszok tehát maguk is átvették a demokrácia retorikáját, és így juthattunk odáig, hogy a 19. század közepén – mint Friedrich von Raumer megjegyezte – immár „mindkét párt demokráciának nevezte magát”.³⁶

Európában hasonló zavart okozott a képviselői demokrácia és a vegyes kormányzat belekeverése a demokrácia fogalmába. Franciaországban 1789-ben még azzal a kérdéssel birkózott a nemzetgyűlés, hogy képviselői vagy demokratikus alapokon szervezze-e át az államot, és ebben a kérdésben végül is a képviselői rendszer mellett döntött. Sieyès ugyan ékesszólóan érvelt amellett, hogy a képviselők akarata valójában a nép akarataival azonos, ám azt is hozzátette, hogy ez az akarat olyasmi, amit meg kell teremteni, nem pedig olyasmi, ami eleve rendelkezésre áll. Ebben az értelemben tehát magát a demokrácia fogalmát is el kellett utasítania:

Csak a képviselő azonos az egyesült néppel, mivel a társulásban résztvevők összessége semmilyen más módon nem képes egységre jutni. A nemzet egésze nem létezik előbb, mint az egyesült nép akarata, amely csak annak képviselője révén hozzáférhető. Vele kezdődik az egység. Semmi sem áll tehát a képviselő felett, ez az egyetlen szervezett test. A széttagolt nép nem szervezett test, és nincsen sem egységes *akarata*, sem egységes *értelme* – valójában semmi egység sincs benne.³⁷

Sieyès tehát még volt annyira becsületes, hogy kijelentsse: a képviselő szemben áll a szó szoros értelmében vett demokráciával, de a francia forradalom – az egyenlőség Amerikában is látott logikájának megfelelően – hamar eljutott arra a pontra, ahol a politikai elit kormányzata vette fel a „demokratikus” jelzőt. A legjellemzőbb példa Robespierre 1794. február 5-i beszéde (a forradalmi naptárban a II. év pluvióse havának 17. napja), amelyben előbb nagyvonalúan összemosza a „demokrácia” és a „köztársaság” fogalmát, majd – d’Argensonhoz igen hasonló módon – a képviselői rendszert nevezte meg szó szerint „valódi” (véritable) demokráciaként:

A demokrácia nem olyan állapot, amelyben a szüntelenül gyűlésező nép maga rendezi el az összes közügyeket, még kevésbé olyan, amelyben a százezer frakcióra szakadt nép elszigetelt, elhamarkodott és ellentmondásos intézkedésekkel dönti el az egész társadalom sorsát: ilyen kormányzat sohasem létezett, s ha léteznék egyáltalán, csupán a zsarnokság igájába kényszerítené vissza a népet. A demokrácia állapotában a szuverén nép saját maga alkotta törvényektől vezetve maga tesz meg mindent, amit megethet, s amit nem tud megtenni, azt képviselői által viszi véghez.³⁸

Az persze eleve kérdéses, hogy a nép maga alkotta-e a törvényeket, hiszen már ezeket is a képviselők szavazták meg, ráadásul egy olyan korszakban, amikor

az amerikai alkotmány nem demokratikusnak, hanem köztársaságinak nevezte önmagát ””

35 Alexander HAMILTON – James MADISON – John JAY: *A föderalista*, ford. BALABÁN Péter, Európa, Budapest, 1998, 85.

36 BRUNNER–CONZE–KOSELLECK: *I. m.*, 75.

37 ROSANVALLON: *I. m.*, 89.

38 Maximilien ROBESPIERRE: *Elveim kifejtése. Beszédek és cikkek*, ford. NAGY Géza, Gondolat, Budapest, 1988, 424.

sem általános választójog, sem arányos képviselő nem létezett, de Robespierre más alkalmakkor azt is világosan kifejtette, hogy a demokratikus népakarat vagy a demokratikus közvélemény sem olyasmi, ami van, hanem olyasmi, aminek ő és társai szerint lennie kellene: „Önök közvéleményről beszélnek; hát nem az Önök dolga, hogy irányítsák és erősítsék azt?”³⁹

A demokrácia összekeverése a képviselővel, az elitek jóindulatú kormányzásával, egyfajta vegyes alkotmánnyal, a törvények uralmával vagy a francia forradalom által is kinyilvánított emberi és polgári jogok érvényesítésével még így is csak lassan nyert polgárjogot a politikai gondolkodásban. Kant – akit pedig szintén a liberalizmus előfutáraként szokás tisztelni – még 1795-ben is világosan megkülönböztette a köztársaságot a demokráciától, nem gondolván, hogy a köztársaság a demokrácia valamilyen liberális alfaja volna.⁴⁰ Német földön csupán az 1848-as forradalmakat követően kezdtek „képviseleti demokráciáról” beszélni,⁴¹ de innentől kezdve a fogalom erőzítője már megállíthatatlan volt. Marx, mint ismeretes, már a képviselőt és a parlamentarizmust sem tartotta a demokrácia lényegi tartozékának: az „igazi demokrácia” valójában az ember emancipációja, amely egyszerre politikai és társadalmi kategória, tartalmi meghatározás, nem pusztán egy kormányzati rendszer formális leírása.⁴² A korabeli vagy későbbi meghatározások (szociáldemokrácia, kereszténydemokrácia, liberális demokrácia) már ennek a fogalmi felhasadozásnak a termékei: közös vonásuk, hogy a nép „akarata” (amely persze maga is rendkívül problematikus fogalom) egyre kisebb szerepet játszik bennük, szemben olyan szubsztantív kritériumokkal, mint a társadalmi egyenlőség vagy igazságosság, a természetjog vagy az emberi jogok, és még sorolhatnánk.

Hadd tegyem azonban még egyszer világossá: nem arról van szó, hogy az ilyen kritériumok (egyenlőség, igazságosság, jog és hasonlók) értelmetlenek vagy feleslegesek. Ami értelmetlen és felesleges, az a demokrácia fogalmával való összezavarásuk. Aki a jogállamiság hiányosságait kéri számon egy kormányzaton, az tegye ezt, és ne az adott kormányzat demokratikus voltát vonja kétségbe. Aki a hatalmi ágak elválasztását hiányolja, az mondja ki, hogy a vegyes kormányzatot tekinti szerencsésebbnek a tisztán demokratikusnál (mint láttuk, ezt elég jó társaságban teheti). Aki egyes szabadságjogok érvényesülését kéri számon, az ne demokrácia-indexet számoljon, hanem szabadság-indexet (már ha az ilyesmi kvantifikálható). Csak egyetlen példát említve: az Economist Intelligence Unit 2008 óta rendszeresen publikált demokrácia-indexe a szavazási folyamat és a pluralizmus mellett a polgári szabadságjogokat, a kormányzat működését, a politikai részvételt és a politikai kultúrát is a demokrácia tartozékaként kezeli, ami talán alkalmas arra, hogy politikai rendszerek „jószágát” értékelje, de arra nem, hogy ezen rendszerek demokratikus voltáról nyilatkozzon; kivéve, ha már eleve elfogadjuk, hogy mindezek az „igazi” demokrácia definíciójának részei.⁴³

EPILÓGUS

A demokráciafogalom 20. századi módosulásainak és a jelzős szerkezetek további szaporodásának taglalása már szétfeszítené jelen írás kereteit. Röviden azonban említsük meg, hogy a szocialista „népidemokrácia” (népi népuralom?) mellett az 1930-as években a náci ideológiában is megjelent az igazi demokrácia fogalma. Hitler már a *Mein Kampf*-ban is a vezér szabad megválasztásán alapuló „igazi germán demokráciáról” értekezett, ahogy 1935. május 21-i beszédében is a nemzetiszocialista alkotmányt nevezte igazán „demokratikusnak”, vagy 1937.

39 *Uo.*, 308.

40 Immanuel KANT: *Az örök békéről = Történefilozófiai írások*, ford. Vidrányi Katalin, Ictus, Budapest, 1997, 268.

41 BRUNNER–CONZE–KOSELLECK: *I. m.*, 89.

42 *Uo.*, 139. Magam is emlékszem, hogy fiatalkorom marxista oktatói milyen lelkesen magyarázták, miszerint a szocialista demokráciában nincs szükség pluralizmusra, hiszen az egyetlen létező párt a társadalom egészének érdekeit fejezi ki, szemben a nyugati többpártrendszerekkel, ahol szinte minden párt az uralgó osztály valamely rétegét képviseli.

43 Lásd például <<https://www.yabiladi.com/img/content/EIU-Democracy-Index-2015.pdf>>.

január 30-án a nemzetiszocializmust „a legigazabb demokráciának”. Goebbels egy 1933. május 31-i sajtókonferencián megalkotta a „tekintélyelvű demokrácia” fogalmát is, 1934. március 19-én pedig „az európai demokrácia legnemezebb formájaként” jellemezte a nemzetiszocializmust. Rudolf Hess ehhez már csak annyit tehetett hozzá (az igazságot az újdonsággal összekötve), hogy „a többség bizalmán alapuló” nemzetiszocializmus „a világ legmodernebb demokráciája”.⁴⁴

A náciizmus bukásával persze a nyugati világban ismét erőre kapott a liberális demokrácia, mint a demokrácia egyetlen igazi formája, miközben a világ többi részén a szocialista demokrácia követelte magának ugyanezt a státuszt. Miután tehát mindenki demokratának nevezte magát (a német Kereszténydemokrata Uniótól a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságig), Erich Küchenhoff német alkotmányjogász teljes joggal írhatta 1967-ben, hogy a demokrácia napjaink „mindent felölelő bálványfogalma” (*allumfassender Idolbegriff*) lett.⁴⁵ A szocializmus bukásával aztán újra a liberális demokrácia korszaka látszott beköszönten, bár érdemes megjegyezni, hogy ennek „demokratikus” jellegét még olyan hívei is, mint Francis Fukuyama, semmi másban nem látták megragadhatónak, mint bizonyos időközönként lebonyolított parlamenti választásokban, ami Joseph Schumpeter minimalista demokráciadefiníciójának kései hajtása. Schumpeter ugyanis már 1942-ben leszögezte, hogy a „többségi döntésnek” semmi köze a „nép akaratához”, az előbbi nemhogy nem fejezi ki az utóbbit, de legtöbbször egyenesen eltorzítja; ezért a demokrácia egyetlen lehetséges kritériuma az, hogy olyan rendszer, amelyben a választók időnként legalább lecserélhetik az uralkodó elitet.⁴⁶

Mindez azonban még mindig őriz valamit a demokrácia eredeti jelentéséből: a nép, ha nem is dönt minden kérdésben, de annyit legalább időnként eldönthet, hogy ki döntsön helyette. Valahogy úgy, mint Hobbes „alvó szuverénje”, aki persze nem kormányozza országát minden pillanatban (például akkor, amikor alszik), de ha felébred, és nem elégedett saját helytartóinak tevékenységével, akkor leválthatja őket.⁴⁷ A demokrácia számos mai definíciója viszont ennél is semmitmondóbb, és ebben a fogalmi problémákon túl egyfajta politikai korrektség is szerepet játszik. Feltehető ugyanis a kérdés: vajon nem megengedhetetlen eurocentrizmus-e, hogy a demokrácia minden történelemkönyve Görögországgal kezdődik? A józan válasz persze az, hogy nem, hiszen a demokrácia maga is görög szó, és a demokráciát mint kormányzati formát a görögök találták fel, tehát nehezen kezdhethetünk máshol. Nem mindenki gondolja azonban így.

Az Oxford University Press 2015-ös *A demokrácia világtörténete* című kötetében a demokrácia történetének tárgyalása immár nem a görögökkel, hanem Hammurapival (tehát egy mezopotámiai királlyal) kezdődik, mondván, hogy a király egyik szövege szerint a csatornák és a gátak megépítésekor a polgároknak tekintettel kell lenniük egymásra, ami „egy bizonyos szintű együttműködést” feltételez.⁴⁸ A demokrácia fogalma természetesen lebutítható a „bizonyos szintű együttműködésig”, de ha ez valóban definíció, akkor egyetlen társadalmat sem tudnék mondani a világtörténelemből, amely ne lett volna demokratikus. Ez persze aligha d’Argenson hibája vagy azoké, akik az „igazi” demokrácia fogalmát jóhiszeműen próbálták tágítani a történelem során. Arra azonban figyelmeztet, hogy mi történik, ha megfeledekezünk egy szó eredeti jelentéséről (jelen esetben a nép uralmáról), és saját politikai ízlésünknek vetjük alá a nyelvet és ezáltal a valóságot is. ■

erőre kapott
a liberális demokrácia,
mint a demokrácia
egyetlen igazi formája

44 Erik Ritter von KUEHNELT-LEDDIHN: *Liberty or Equality. The Challenge of Our Time*, Caxton, Caldwell, 1952, 264–265.

45 Erich KÜCHENHOFF: *Möglichkeiten und Grenzen begrifflicher Klarheit in der Staatsformenlehre*, I., Duncker&Humblot, Berlin, 1967, 653.

46 Joseph SCHUMPETER: *Capitalism, Socialism, and Democracy* [1942], Routledge, New York, 2003, 272.

47 Richard TUCK: *The Sleeping Sovereign. The Invention of Modern Democracy*, Cambridge UP, Cambridge, 2015, ix–x.

48 Temma KAPLAN: *Democracy. A World History*, Oxford UP, Oxford, 2015, 6.